



Бажан О.

Петро Шелест: «Вірю в розквіт моєї рідної України...». – К.: Парламентське видавництво, 2021. – 352 с.

Лібералізація національно-культурного життя, «мала відлига», «друга хвиля українізації», посилення автономістського курсу Української РСР у 1960-х рр. неодмінно уособлюються з діяльністю першого секретаря ЦК Компартії України в 1963–1972 рр. Петра Шелеста. Постать неординарна, суперечлива, багато у чому нетипова серед вищого ешелону тогочасної партійно-державної бюрократії. Водночас її породження та жертва.

За свою проукраїнську лояльність був фактично висланий із республіки, підданий політичному ostracizmu і приречений на довге забуття. Тільки сильна воля допомогла не зламатися, пережити принизливу опалу й домагатися відновлення історичної справедливості. Хоч процес «імплементації» П.Шелеста до суспільної свідомості нинішніх українців тривалий, складний і незавершений.

Слід відзначити, що базова джерельна платформа для дослідження життя та діяльності П.Шелеста була закладена ще на початку 1990-х рр. виданням у Москві його щоденникових записів¹. Книжка не мала передмови, а в короткій післямові, сповненій ностальгії за країною, яка «зуміла до другої половини ХХ ст. вийти у світ на переконливі рівні й рубежі», укладачі задекларували відмову від будь-яких оцінок. Коментарі до подій і персоналій, згадуваних автором щоденників, мають обмежений характер, особливо стосовно українського контексту. Очевидно, оцінювати видання з позицій сучасної едиційної археографії не зовсім коректно. Від 1994 р. в Росії поширюються електронні версії книги, а в 2016 р. було здійснене перевидання. Примітно, що автором-укладачем названо П.Шелеста, а авторські права належать йому і спадкоємцям².

В умовах незалежної України активізувався інтерес до постаті П.Шелеста. У вітчизняній історіографії з'явилася низка ґрунтовних праць, в яких відтворено його життєвий шлях та діяльність, зокрема на чолі республіканської партійної організації. Найбільш плідними виявилися дослідницькі зусилля відомого історика й публіциста Ю.Шаповала. Саме він здійснив оприлюднення широкої джерельної бази щоденниково-мемуарного характеру³, опублікував кілька монографій, низку наукових статей та реалізував численні медійні проекти. Важливим здобутком в осмисленні контроверсійної постаті П.Шелеста стала новітня книга професора Ю.Шаповала, котра побачила світ тогоріч⁴. Авторіві вдалося відтворити основні віхи кар'єрного зростання та причини політичної опали лідера радянської України, створити досить об'єктивне уявлення про П.Шелеста як людину та керівника.

І все ж необхідність докладного аналізу особи першого секретаря ЦК КПУ залишається актуальною. Вона зумовлена не лише недостатньою розробкою в наукових працях окремих сторін його діяльності, але й зацікавленістю дослідників процесом

¹ Шелест П.Е. «Да не судимы будете»: Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. – Москва, 1992. – 612 с. Наукові консультанти й укладачі видання: д-р філософ. наук, проф. В.К.Єгоров, наук. співроб. РЦЗІДНІ (колишній ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС) Г.А.Юдінова.

² Шелест П.Е. Да не судимы будете: Дневники и воспоминания члена политбюро ЦК КПСС. – Москва, 2016. – 592 с.

³ Петро Шелест: справжній суд історії ще попереду: Спогади, щоденники, документи, матеріали / За ред. Ю.Шаповала. – К., 2003. – С.23. У 2011 р. вийшло друге видання книги з передмовою й за редакцією Ю.Шаповала.

⁴ Шаповал Ю. Партійний «націоналіст»: Парадокси Петра Шелеста. – Л.; К., 2020. – 216 с.

формування політичної та управлінської еліти, особливостями суспільно-політичного життя УРСР в умовах десталінізації командно-адміністративної системи.

Нещодавно історіографічний доробок про керівника КПУ 1960-х рр. поповнився новою книгою. Її автор – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України Олег Бажан, який до цієї теми звертається не вперше⁵.

Видання складається з переднього слова, десяти розділів, післямови та іменного покажчика. У праці залучено інформацію досить широкого спектру джерел. Дослідник повніше за інших використав офіційні документи колишніх парторганів та «органів», сконцентровані у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Державному архіві Київської обл., Державному архіві міста Києва, Галузевому державному архіві Служби безпеки України.

Професійну та особистісну модель поведінки П.Шелеста вибудовано на основі оприлюднених спогадів, щоденників, інтерв'ю колишнього першого секретаря ЦК КПУ, свідчень і міркувань тогочасної політичної еліти, збірників документів, наукових праць вітчизняних, зарубіжних істориків, присвячених функціонуванню номенклатури радянської України у часи «пізньої відлиги» та «застою».

Для уявлення про книгу спочатку розглянемо наповнення її структурних блоків. У першому розділі – «На життєвих перехрестях» (с.9–30) – висвітлено початок життєвого шляху П.Шелеста, його родовід, дитинство, юність, сімейне виховання майбутнього партійного діяча. Наводяться маловідомі факти про прадіда Йосипа та діда Дмитра Шелестів. Виокремлено матеріал про навчання в Ізюмській радянсько-партійній школі, Харківському інституті народного господарства. Детально описано трудову діяльність на Маріупольському металургійному комбінаті, Харківському моторобудівному заводі «Серп і молот», висунення на партійну роботу, життя у часи німецько-радянської війни.

У другому розділі – «На чолі Київського авіаційного заводу» (с.33–50) – увагу сфокусовано на роботі П.Шелеста на підприємствах оборонної й авіаційної промисловості. Виявлені та залучені архівні документи значно поглиблюють інформацію про перебування його на посаді директора Київського авіаційного заводу. Докладно на сторінках книги виписано раніше лише згадуваний епізод трудової біографії П.Шелеста, коли він у 1953 р. кілька місяців одночасно працював і першим заступником голови Київської міської ради (с.46–49).

Розділ третій – «Початок політичної кар'єри» – присвячено детальному висвітленню перебування П.Шелеста на посаді першого секретаря Київського обкому КПУ в 1957–1962 рр., його політичній поведінці в період хрущовської «відлиги». Простежено участь у заходах радянської держави з реабілітації громадян, репресованих у 1930 – на початку 1950-х рр. (с.55–56), звернено увагу на «сентиментальне» ставлення Петра Юхимовича до постаті «вождя народів» (с.56–59), відображено позицію партфункціонера щодо подій в Угорщині восени 1956 р. (с.69). Автор доводить причетність П.Шелеста до антирелігійної кампанії на Київщині наприкінці 1950 – на початку 1960-х рр. (с.67–69), описує його участь у реалізації низки проектів у сільському господарстві, ініційованих М.Хрущовим (1953–1964 рр.), зокрема мегапрограми «наздогнати та перегнати США з м'ясо-молочного виробництва» (с.64–66).

У четвертому розділі – «Директор України» (с.75–114) – подано детальну характеристику методів і принципів кадрової політики новобраного першого секретаря ЦК КПУ, формування його стосунків із підлеглими у процесі роботи, визначення

⁵ Див.: Бажан О. До питання про «українофільство» першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – Вип.37. – К., 2011. – С.239.

найближчого оточення. Важливо, що автор не обходить негативного впливу входження П.Шелеста до вищого партійно-політичного істеблїшменту на стиль роботи, появу авторитарних рис, нетерпимості до іншої думки.

П'ятий розділ присвячено «палацовому перевороту» в Москві у жовтні 1964 р., насамперед ролі керівника української республіканської партійної організації в усуненні від влади першого секретаря ЦК КППРС М.Хрущова. На основі мемуарної літератури та архівних документів у шостому розділі книги – «Наш народ заслугоує кращого до нього ставлення...» (с.139–170) – розглядаються господарські ініціативи першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста, спрямовані на посилення економічного суверенітету Української РСР у другій половині 1960 – на початку 1970-х рр.

Окремо у книжці (сьомий розділ – «Радянський українофіл») аналізується ставлення П.Шелеста до пам'яткоохоронної справи, просвітницьких ініціатив української інтелігенції, діяльності, спрямованої на захист української мови й культури в умовах посилення процесів російщення в республіці. У восьмому розділі (с.227–266) ідеться про чехословацьку кризу 1968 р. та реакцію П.Шелеста на події «Празької весни», висвітлено його позицію у ході засідань політбюро ЦК КППРС, під час міжнародних переговорів, на яких розглядалася ситуація у сусідній з УРСР соціалістичній країні. Автор слушно зауважує, що П.Шелест, беручи участь в роботі політбюро ЦК КППРС, активно впливав на формування рішення вищого політичного керівництва країни щодо збройного втручання у справи суверенної центральноєвропейської держави, докладав чимало зусиль для творення негативної громадської думки серед населення Української РСР стосовно ідей «Празької весни».

У дев'ятому розділі – «Між відлигою та ресталінізацією» – показано, як у «добу Шелеста» відбувались утиски інакодумства, переслідування учасників дисидентського руху. Наведено і приклади захисту очільником УРСР відомих представників творчої інтелігенції. Фінальний, десятий, розділ книги під назвою «У почесному засланні» присвячено причинам та обставинам, котрі змусили П.Шелеста полишити владний Олімп, останнім рокам життя опального політика.

Книжка О.Бажана вийшла у серії «Політичні портрети» й левова частка реконструкції партійно-політичної діяльності П.Шелеста по праву відносить її саме до цього циклу видань. Вона також цілком вписується й у жанр біографічного нарису, оскільки висвітлює родовідні корені, початок життєвого шляху, трудової діяльності, формування особистості майбутнього партійного діяча. При цьому вперше наводиться новий фактологічний матеріал.

Водночас уважне прочитання книги дає багато простору для зауважень, запитань і роздумів. Найменше за все хотілося б писати класичну рецензію на це цікаве й актуальне видання. Спробую подивитися на працю О.Бажана не тільки з позицій історика, а людини, початок свідомого та активного громадсько-політичного життя якої припав саме на «добу Шелеста», людини, котра мала змогу бути свідком його діяльності, мала поодинокі контакти з «персональним пенсіонером союзного значення». І врешті – із позицій тривалого партапаратного досвіду часів В.Щербицького. Адже жодне ґрунтовне дослідження про П.Шелеста на чолі ЦК КПУ не обходиться без зіставлення цих по суті протилежних, а в реальному бутті непримиримих постатей.

Видається не зовсім виправданою відсутність у книжці О.Бажана історіографічного аналізу доробку попередників, що вивчали життя й діяльність П.Шелеста. Ідеться про розгляд справді наукових розробок вітчизняних дослідників, без визначення внеску яких у висвітлення теми читачеві важко уявити ступінь оригінальності та новизни рецензованого видання. Принаймні автор мав би докладно зупинитися на новій монографії Ю.Шаповала про парадокси П.Шелеста, адже й сам О.Бажан

поставив своїм завданням показати цю «неоднозначну, контроверсійну» постать, її «достоїнства і хиби». Як бачимо, обидві книги лежать у руслі одного тематичного дискурсу.

О.Бажан оперує вже усталеними дефініціями, які характеризують українсько-центричність П.Шелеста, включаючи й певну їх умовність – «націоналіст», «радянський українофіл», «українізатор України», «директор України». Відсутність історіографічного аналізу позбавила автора можливості з'ясувати низку питань: причини акцентування саме цієї іпостасі «темно-світлого» образу керівника КПУ, хто стояв біля витоків його стихійної реабілітації, роль української діаспори, представників дисидентського руху. Заслуговує на висвітлення й мінлива позиція щодо оцінки фігури П.Шелеста владних інститутів України, для яких визначальним залишається одіозність провідного діяча КПРС.

Слід відзначити, що праця О.Бажана базується на досить повному використанні архівно-документного сегмента історичних джерел. Однак ці переваги не вберегли її від певного нівелювання інформаційного й, тим більше, евристичного потенціалу щойно виданою працею Ю.Шаповала. І у цьому є об'єктивна причина. Обидва автори неминуче опиняються під потужним впливом основного історичного джерела – щоденників, спогадів, інтерв'ю П.Шелеста. Надзвичайно важливих і, природно, суб'єктивних еґо-документів.

Узагалі, матеріали мемуарного характеру – самого П.Шелеста, його сина Віталія, колеґ по роботі у ЦК КПУ – домінують у фактологічній канві сучасних досліджень. Безперечно, у порівнянні з офіційними документами вони більш повно відображають особистісні риси, поведінкові стереотипи, психологічні грані характеру, прояви дихотомної лояльності головного героя.

Очевидно, жанр книги й видавничі канони не дозволили О.Бажану вдатися до джерелознавчого аналізу тематичної мемуарної літератури. Можливо, автор беззаперечно довірився запевненням П.Шелеста: «А в цій книжці – щоденники, записи різних років. Не правлені, не підстрижені. Вони говорять про час, про людей і про мене так, як бачив я їх у ті роки, коли писав»⁶. Попри твердження поважного мемуариста, усе ж висловимо деякі міркування. Імовірно, що надзвичайно зайнята «перша особа» республіки робила ці нотатки досить лаконічними, удаючись до скорочень чи умовних позначок. Тим більше, сам П.Шелест в інтерв'ю журналу «Київ» говорив, що його робочий день становив 15–16 год., а то й більше⁷.

Ми ж маємо справу з публікацією добре опрацьованих текстів, обсяги яких сягають у окремі дні кількох сторінок. Навряд чи автор мав можливості та час «по гарячих слідах» подій так «відшліфувати» свої нотатки. Поза сумнівом, вони піддавалися наступному коригуванню й літературному опрацьованню. Підтвердження нашим міркуванням знаходимо вже у застереженнях укладачів першовидання, які називають щоденники П.Шелеста «реконструйованими щоденниковими записами»⁸. Ще більш детально коментують наступні втручання в первісний текст укладачі перевидання 2016 р.: «Дуже часто в текст щоденника вклинюються записи, дописані набагато пізніше [...] ми виносили ці шматки в підрядкові примітки і робили позначку “доповнення автора”»⁹.

На наш погляд, досить продуктивними були б порівняння щоденникових записів 1960-х рр. із розлогіми інтерв'ю П.Шелеста часів пізньої «перебудови». Тривале мовчання й накопичені образи надали його словам певної розкутості, що дозволяє

⁶ Петро Шелест: справжній суд історії ще попереду... – С.23.

⁷ Там само. – С.670.

⁸ Там само. – С.582.

⁹ Див. прим.2.

простежити еволюцію поглядів і переконатися, що український «націоналіст» був і залишився адептом обмеженого автономізму, а фактично твердим інтернаціоналістом, прибічником «союзу нерушимого республік». Можна зустріти постфактумні виправдання та визнання своєї неправоти. Знаходимо й зовсім нещирі зізнання. Зокрема про обрання секретаря ЦК О.Ляшка головою Президії Верховної Ради УРСР П.Шелест говорив як про посаду «найпочеснішу», «ключову за впливом, за авторитетом»¹⁰. Хоч добре знав, що, попри членство в політбюро, голова Президії ВР без погодження з ЦК не міг присвоїти навіть ім'я юного партизана Валі Котика сільській школі, не кажучи вже про звання «заслужених» чи «народних».

У книзі використано чимало спогадів колишніх співробітників ЦК КПУ, інших органів. Слід відзначити, що серед них, за винятком О.Ляшка, В.Семичасного, Я.Погребняка, немає осіб із ближнього оточення першого секретаря. Більшість із них (Г.Крючков, Л.Кравчук, О.Капто) займали в партійному апараті посади середнього рівня й мали здебільшого епізодичні зустрічі з П.Шелестом. На вищій щаблі республіканської компартійної ієрархічної структури піднялися вже за часів В.Щербицького. Проте ці мемуари також цікаві різнобаченнями постаті П.Шелеста, так би мовити, із відстані. Не менш важливі і їхні спогади про В.Щербицького.

До праці залучено рефлексії визначних представників української творчої інтелігенції (В.Чорновіл, І.Дзюба, В.Коротич та ін.) щодо постаті П.Шелеста. Тут переплелися і звинувачення в репресіях тієї доби, і приклади захисту окремих митців та вдячності за розвиток української культури, мови. Треба мати на увазі, що ці спогади й інтерв'ю з'явилися вже за періоду незалежної України.

На прикладі листів В.Стуса до керівників ЦК КПУ О.Бажан робить спробу простежити реакцію П.Шелеста та В.Щербицького на «покаянні» звернення поета, інспіровані слідчими КДБ. Після заборони КПУ при передачі цеківських документів на державне зберігання ці листи ми виявили у сейфі першого секретаря ЦК, попередньо вже досить «почищеному», під білим папером, яким було застелено одну з полиць. На листах – вхідні штампи загального відділу ЦК, але немає жодної резолюції. Чи бачив його П.Шелест, невідомо, оскільки він надійшов напередодні його звільнення. А другий – до В.Щербицького, датований жовтнем 1972 р., уже після винесення судом вироку у справі В.Стуса (п'ять років таборів і три роки заслання). Можна припустити, що В.Щербицькому доповіли обидва листи й він після ознайомлення поклав їх «під сукно». Чи бачили ці матеріали його наступники – В.Івашко, С.Гуренко – невідомо. Уже пізніше я їх опублікував у новоствореному журналі «Політика і час».

Серед сучасних дослідників О.Бажану належить найбільш детальний розгляд ролі П.Шелеста в «палацовому перевороті» 1964 р., відтворенні картини його вступу в небезпечну політичну гру та самовіддану боротьбу за її переможний фінал. Однак автор так і залишає відкритим питання про спонукальні мотиви висуванця М.Хрущова не просто приєднатися до заколоту «сірих вовків», а намагання зайняти провідні позиції у зміщенні першого секретаря ЦК КПРС: пропозиція заманити того до Києва й тут позбавити посади, посилений тиск на «українську» групу членів ЦК КПРС, ізоляція незгодних О.Івашенко та І.Сеніна, бажання першим кинути в бій проти М.Хрущова на жовтневому (1964 р.) пленумі ЦК КПРС тощо. Можливо, ним рухав інстинкт самозбереження в разі провалу змови. Але не зовсім зрозумілим є наступне нестримне випинання своїх заслуг у «поваленні» М.Хрущова. Очевидно, пояснити такі дії лише іманентною суперечливістю особи П.Шелеста неможливо. Більше це схоже на

¹⁰ Петро Шелест: справжній суд історії ще попереду... – С.670.

запопадливість перед новим кремлівським керівництвом, у дворушності якого швидко переконався.

На наш погляд, О.Бажан досить глибоко вникнув у технологію підготовки творів П.Шелеста. Захоплення вищого партійного керівництва «письменством» у той час і пізніше було досить поширеним. Окремі праці членів політбюро потім зводилися у «вибрані твори», видавалися величезними накладами (з відповідним гонораром), оголошувалися «настільною книгою» членів партії. На прикладі книжки «Україно наша Радянська» автор детально розглядає участь у процесі її підготовки директора Інституту історії партії І.Назаренка, співробітників наукових установ, помічників першого секретаря. І все ж щоденникові записи П.Шелеста й архівні матеріали свідчать про його чималу особисту працю з варіантами рукопису (помітки на берегах, посторінкові зауваження). Безперечно, першотворці книги намагалися подавати матеріал у унісон із поглядами шефа на історію України, її культуру, козацькі традиції, провідну роль УРСР у союзному вимірі тощо. На жаль, ця книжка стала інструментом огульних звинувачень П.Шелеста в республіці й водночас для Кремля – засобом виправдання його зняття з посади. Пригадую, як у травні 1972 р. в парткомі Харківського університету переведення П.Шелеста до Ради Міністрів СРСР ми серйозно вважали підвищенням. Аж доки професор-болгарист Г.Попов не приніс газету «Работническо дело» з досить прозорим коментарем про призначення П.Шелеста «надцятим» заступником О.Косигіна.

Книгу О.Бажана вирізняє усвідомлене бажання зберегти певний баланс «світлич» і «темних» сторін неоднозначної постаті «директора України». Автор наводить довгий шлейф свідчень сучасників про те, як «директорство» негативно вплинуло на П.Шелеста. Відзначається посилення авторитаризму, ігнорування думок колеґ, грубість у поводженні з підлеглими, одноособовість кадрових рішень (крім погодження з Москвою). Наголошується на відході від принципів «ленінської» скромності – зайняття кількох урядових дач, виготовлення спеціальних «медових» сигарет, постачання елітних продуктів ї, нарешті, легендарна «спецкорова», яка супроводжувала родину Шелестів під час відпочинку у Трускавці. Указується також на непомітний сімейний характер: організація зарубіжних поїздок рідних, швидке просування академічними сходинками сина Віталія (у 25 років – кандидат наук, у 26 – заступник директора з наукової роботи новоствореного інституту теоретичної фізики, у 28 – доктор наук, у 29 – член-кореспондент АН УРСР). Поза сумнівом, В.Шелест талановитий учений-фізик, однак для тогочасного наукового середовища це був майже унікальний випадок. Не виключено, що в такий спосіб академічне керівництво сподівалося отримати додаткові державні преференції.

Не дивлячись на досить густий концентрат негативу, О.Бажан невільно стає на шелестофільські позиції. По-перше, до цього спонукає образ головного персонажа дослідження. По-друге, він одночасно є і творцем основного масиву джерел особового характеру з неодмінною часткою суб'єктивізму. Крім того, на наш погляд, автор удався до надмірного «насичення Шелестом» зовнішніх атрибутів книги. Для заголовка обрано його вислів, епіграфами до майже всіх розділів служать цитати зі щоденників, спогадів, листів Петра Юхимовича.

Детально висвітлюючи провідну роль П.Шелеста в політичному, господарському, культурному житті, О.Бажан пов'язує успіхи у цих сферах переважно з діяльністю першого секретаря. Дійсно, галузева побудова структури відділів ЦК КПУ мала забезпечувати тотальний вплив на всі сфери життєдіяльності республіки. Але ж діяли Рада Міністрів, Держплан, Держпостач, міністерства й відомства. Безперечно, автор не ставив завдання вивчати їх діяльність, у тому числі голови уряду В.Щербицького. Але оскільки українськоцентризм П.Шелеста значною мірою ґрунтується на порівнянні з періодом правління його наступника, то цілком логічно була б реконструкція

взаємовідносин «першої» і «другої» осіб УРСР у період майже семирічної спільної праці (1965–1972 рр.).

У книзі досить детально виписано глибоку взаємну неприязнь колишніх лідерів КПУ. П.Шелест залишив чимало образливих епітетів на адресу свого візаві, аж до вбивчого – «падлюка». В.Щербицький, прийшовши до влади, розгорнув заохочену Кремлем масштабну кампанію огульної критики, розвінчування й таврування вже фактично «поваленого» П.Шелеста, лейтмотивом якої стали звинувачення в «українському націоналізмі». Пленуми ЦК, засідання обкомів КПУ, партійних активів були насичені викривальною риторикою на адресу нещодавно «першої особи».

В апараті ЦК КПУ після кількох років «розвінчування» на згадки про П.Шелеста було накладене табу, не говорячи вже про контакти з ним. У середині 1980-х рр. він постійно відпочивав у курортному Железноводську. Якось, побачивши його біля бювету мінеральних вод, я підійшов і привітався українською мовою. Він запитав: «А ты кто?». Довідавшись, що я працюю у ЦК, поцікавився керуючим управлінням справами І.Голобородьком, колишнім своїм помічником М.Кучером, ще кимось, мені невідомим. Петро Юхимович поспішив на автобус до свого санаторію «Дубовий гай» і ми розпрощалися. Одного року у Железноводську з П.Шелестом зустрічався заввідділом науки та навчальних закладів Ф.Рудич. Після відпустки він зайшов до помічника першого секретаря ЦК В.Врублевського, який зустрів його словами: «Та знаємо, як ти обіймався з Шелестом».

Переконаний, що всі наступні книги не обходитимуться без порівняння П.Шелеста та В.Щербицького, двох керманців УРСР, з якими пов'язане життя українців завершальної чверті ХХ ст. Думаю, що ці зіставлення ніколи не будуть на користь останнього. Це – діячі різних періодів радянської історії. Відомий публіцист В.Коротич писав про П.Шелеста: «Навіть якби помічники не підсунули йому цю безглузду книжку, він все рівно пішов би. Просто його епоха закінчилася»¹¹. Очевидно, щодо «кінця епохи» він має рацію.

П.Шелест був щільно вмонтований у тогочасну партійно-державну машину, належав до керівників хрущовського типу та діяв в умовах затухаючої «відлиги». Він визнавав ієрархічну першість М.Хрущова, але не був його васалом. Належність до вузького кола творців жовтневого 1964 р. перевороту якийсь час дозволяла йому висувати претензії на особливе ставлення до потреб республіки. Не без оглядки на Москву, але вперто підтримувати проекти культурно-освітнього, пам'яткоохоронного, мистецького характеру, отримуючи у Кремлі негативний імідж «автономіста», «самостійника», «покривача проявів українського націоналізму». Як відомо, це закінчилося «почесним» московським засланням, до одного з наслідків якого мені довелося бути причетним.

На початку 1992 р. П.Шелест потелефонував мені до новоствореного ЦДАГО України (колишнього архіву ЦК КПУ): «Это Пётр Ефимович Шелест говорит. Если помните такого». Відповідаю: «Пётр Ефимович, конечно помним!». Він розповів, що в нього була пенсія союзного значення, а тепер, мовляв, Б.Єльцин «затіяв бозна-що» й від нього вимагають трудову книжку, котра невідомо де: «Вы же знаете, как тогда я уходил из Украины». Зрештою трудову книжку виявили у ще не опрацьованих документах управління справами ЦК. Із цікавістю погортав її та на прохання Петра Юхимовича передав його правнучці-киянці.

Діяльність В.Щербицького на посаді першого секретаря КПУ припала на іншу епоху – «зрілого брежневизму» й «махрової сусловщини», на часи кардинальних змін у тогочасних неформальних ієрархічних взаємовідносинах на компартійному

¹¹ Там само. – С.721.

Олімпі – політбюро ЦК КПРС. В.Щербицький потрапив до другого ешелону його членів. І М.Суслов не забарився продемонструвати, «хто в господі хазяїн», нав'язавши секретарем ЦК КПУ з ідеологічних питань В.Маланчука, якому перед цим загрожувало виключення з КПРС. Очевидно, тиск «сірого кардинала» партії був настільки сильним, що на жовтневому (1972 р.) пленумі ЦК Компартії України В.Щербицький змушений був діяти на межі порушення статуту КПРС, кооптувавши В.Маланчука до складу ЦК і відразу обравши кандидатом у члени політбюро. А потім упродовж семи років спостерігати ідеологічне «мародерство» цього «суперінтернаціоналіста», фактично перебираючи на себе весь негатив від його діяльності. Можливо, певну рацію мають і ті історики, які вважають, що В.Щербицький свідомо віддав цю суспільно чуливу царину на відкуп В.Маланчукові, зосередившись на проблемах розвитку економіки¹².

О.Бажан, як й інші дослідники життя та діяльності П.Шелеста, при його порівнянні зі В.Щербицьким наголос робить на протиставленні цих різко відмінних персонажів республіканської та союзної політичних арен. Однак важливим, актуальним залишається й дослідження подібності двох постатей, які фактично вийшли з однієї сталінсько-хрущовської «шинелі», стали «гвинтиками», а пізніше «несучими елементами» командно-адміністративної системи. Із тією різницею, що нова брежнєвська «шинеля» не налізла на П.Шелеста та прийшлася впору В.Щербицькому. На жаль, започаткована Ю.Шаповалом розмова на цю тему не знайшла продовження¹³.

І, насамкінець, про художнє оформлення книги. На обкладинці П.Шелеста зображено в колі, оточеному темними і світлими прямокутниками. Очевидно, вони символізують відповідні сутності в образі головного героя. Однак така трактовка дуже нагадує надгробний пам'ятник на могилі М.Хрущова авторства відомого скульптора Е.Неізнаного.

Висловлені вище зауваження та міркування слід розглядати не тільки як критичні, але й щирі побажання авторові врахувати їх при подальшій роботі над цією невичерпною темою. Сподіваємося побачити другий, доповнений випуск книги, уже не обтяженої вузькожанровими видавничими стандартами. Можливо, настануть кращі часи й Олегові Григоровичу пощастить дістатися до архівів президії / політбюро ЦК КПРС та висвітлити нові сторінки місця й ролі П.Шелеста на владному Олімпі СРСР.

Загалом книга О.Бажана стала суттєвим внеском в українську історіографію та історичну персоналістику. Зображення П.Шелеста – однієї з найбільш суперечливих постатей політичної історії України другої половини ХХ ст. – дістало більш широке джерельне підґрунтя, нові інтерпретації контроверсійності оцінок, включаючи й негативний контекст. Можна з упевненістю стверджувати, що серед сучасної монографічної «шелестіани» праця О.Бажана – це найбільш повний політичний портрет і біографічний нарис.

Руслан ПИРИГ

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
відділ історії Української революції 1917–1921 рр.,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), ruslan_pyrig@ukr.net

¹² *Яхубець О.* В.Щербицький та ідеологія: до питання щодо причин «маланчуківщини» // Український історичний журнал. – 2014. – №5. – С.114–125.

¹³ *Шаповал Ю.* Единство и борьба двух НЕпротивоположностей: Владимир Щербицкий и Пётр Шелест в политической истории Украины ХХ в. // Диалог: Історія, політика, економіка. – 2004. – №4. – С.122–126.